

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

УДК 343.8

АВТУХОВ К.А., РАДСВА А.С.

**ПАСПОРТИЗАЦІЯ ОСІБ, ЗАСУДЖЕНИХ ТА ЗВІЛЬНЕНИХ З МІСЦЬ
ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО ЇХ ВИРІШЕННЯ**

Статтю присвячено паспортизації осіб, засуджених та звільнених з місць позбавлення волі. Досліджено історичний аспект отримання паспорта засудженими. Розглянуто порядок вилучення і зберігання паспортів засуджених. Наголошено на проблемних аспектах паспортизації даної категорії осіб, надано окремі пропозиції щодо вирішення цих проблем.

Ключові слова: паспорт, паспортизація, засуджені, звільнені з місць позбавлення волі, проблеми.

Статья посвящена паспортизации лиц, осуждённых и освобождённых из мест лишения свободы. Исследован исторический аспект получения паспорта осуждёнными. Рассмотрен порядок изъятия и хранения паспортов осуждённых. Сделан акцент на проблемных аспектах паспортизации данной категории лиц, предоставлены отдельные предложения по решению этих проблем.

Ключевые слова: паспорт, паспортизация, осуждённые, освобождённые из мест лишения свободы, проблемы.

The article is devoted to the certification of persons convicted and released from places of imprisonment. The historical aspect of obtaining a passport by convicts was investigated. Considered the procedure for extracting and storing passports of convicts. The problematic aspects of the certification of this category of persons are emphasized, and some suggestions are made for solving these problems.

Key words: passport, certification, convicts, release from places of imprisonment, problems.

Вступ. Як засвідчує практика, високий відсоток осіб, засуджених та звільнених з місць позбавлення волі, не мають деяких необхідних документів, які потрібні для реалізації їхніх прав та здійснення обов'язків, що передбачені національним законодавством. Насамперед, йдеться про основний документ – паспорт. У зв'язку з існуванням в Україні досить складної бюрократичної системи, засудженим та звільненим особам з місць позбавлення волі самостійно, без юридичного супроводу, важко вирішити питання паспортизації. Саме відсутність усіх необхідних документів часто породжує низку соціальних проблем: працевлаштування, отримання соціальної допомоги та інших заходів соціальної адаптації, що стають перешкодою для успішної соціалізації звільненої особи і призводить у кінцевому результаті до рецидиву злочину.

Актуальність обраної теми полягає у тому, що теоретично особа, яка перебуває в умовах виконання покарань (далі – УВП), може відновити втрачений паспорт або отримати його вперше, але практично це не відбувається. Це пов'язано з тим, що деякі норми законів та підзаконних актів, щодо паспортизації, не є ефективними; уповноважені органи не дотримують-

---

© АВТУХОВ К.А. – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого)

© РАДСВА А.С. – студентка (Слідчо-криміналістичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого)

ся процедури щодо збереження вилучених паспортів; ув'язнені не можуть реалізувати право на оформлення паспорта у випадку його втрати.

Учені недостатньо приділяли увагу безпосередньому розкриттю питання паспортизації осіб, засуджених та звільнених з місць позбавлення волі, та наявних проблем, але у деяких працях висвітлювалися поодинокі питання паспортизації зазначених осіб. На дану тему звертали увагу: В. Бадира, О. Колб Д. Коростельов, В. Калівошко, А. Мукшименко, Е. Сванідзе, І. Яковець, та інші.

Постановка завдання. Мета статті – дослідження наявного стану паспортизації засуджених та звільнених з місць позбавлення волі осіб, виявлення проблем та надання пропозицій щодо їх вирішення.

Результати дослідження. Держава поважає і охороняє права, свободи і законні інтереси засуджених, забезпечує необхідні умови для їх виправлення і ресоціалізації (ч. 1 ст. 7 Кримінально-виконавчого кодексу України), що і є однією з головних функцій виправних установ. У свою чергу, ресоціалізація – це свідоме відновлення засудженого у соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя у суспільстві [1]. І для того, щоб досягти міцного становлення особистості засудженого у суспільстві, а також певною мірою його виправлення, є отримання паспорта громадянина України.

На території сучасної України паспорти запровадили у 1933 році. Однак вони видавалися не всім. Деякі верстви населення, такі як засуджені, їх не отримували. Вони не мали права залишати місце свого постійного проживання, були позбавлені землі, коней, великої рогатої худоби, засобів виробництва. Навіть якби безпаспортний засуджений і знайшов роботу у місті, то роботодавець, який надав її, підлягав би адміністративній відповідальності або ж позбавленню волі до двох років [2]. Тобто складності у реалізації права на отримання паспорта виникали у засуджених ще з радянських часів, коли саме обмеження на паспорт було елементом покарання.

Згідно з чинним законодавством, кожен громадянин, якому виповнилось 14 років, повинен мати паспорт, тобто документ, що не тільки посвідчує особу, але й дозволяє реалізовувати весь комплекс прав та обов'язків [3]. Згідно з Положенням про паспорт громадянина України (від 26 червня 1992 року № 2503–ХІІ), паспорт громадянина України є документом, що посвідчує особу власника та підтверджує громадянство України [4].

Особи, що мають паспорт та ті, що його не мають, перебувають у нерівних умовах, тому це може розцінюватись навіть, як порушення норм, закріплених у Загальній декларації прав людини та ст. 21 Конституції України. Засуджені, які відбули термін покарання, і не мають паспорта, стикаються з низкою проблем: проблема переміщення, повернення додому, неможливість отримання медичної та соціальної допомоги, пенсії, працевлаштування. Порушення цих конституційно гарантованих прав породжує цілу низку соціальних проблем.

Проблема паспортизації часто виникає, коли уповноважені органи не дотримуються процедури вилучення і зберігання паспортів заарештованих та затриманих осіб на різних етапах досудового слідства та судового розгляду.

Вилучення і зберігання паспортів засуджених відбувається відповідно до Наказу МВС України «Про затвердження Порядку оформлення і видачі паспорта громадянина України» № 320 від 13 квітня 2012 р. Згідно з п. 10.1 вищезазначеного наказу – паспорти осіб, взятих під варту або засуджених до позбавлення волі, вилучаються органами дізнання, досудового слідства або судом. При звільненні з-під варту чи від відбування покарання паспорт повертається власникові. В осіб, обвинувачених і підозрюваних у вчиненні злочинів, вилучені паспорти разом з кримінальними справами надсилаються за підсудністю (підслідністю) і у разі їх звільнення з-під варту повертаються власникам під підпис. Паспорти осіб, засуджених до позбавлення волі, обмеження волі та арешту, осіб, які тримаються у слідчих ізоляторах, надсилаються судовими органами у слідчі ізолятори разом з повідомленням про вирок, який набрав законної сили, стосовно цих осіб. Після отримання паспорти долучаються до особових справ засуджених і зберігаються в окремому конверті на внутрішньому боці обкладинки особової справи, про що робиться відповідна відмітка в описі частини другої справи. Паспорти видаються звільненим, які своїм підписом на внутрішньому боці обкладинки особової справи підтверджують їх отримання. Одночасно на зворотному боці довідок про звільнення з установ виконання покарань здійснюється запис про повернення паспорта із зазначенням його серії, номера, дати і органу видачі [5].

Як зазначає В.А. Бадира, працівник благодійної організації «Чернігівського жіночого правозахисного центру»: «Почастішали випадки, коли працівники правоохоронних органів при затриманні особи, підозрюваної у вчиненні злочину, взагалі не вилучають паспорт, який у свою чергу залишається у родичів чи за останнім місцем проживання затриманого» [6].

У випадку, коли паспорт вилучається у заарештованої та затриманої особи, він повинен долучатись до матеріалів кримінального провадження і зберігатись там під час вчинення всіх процесуальних дій. А потім паспорт має бути долученим до особової справи ув'язненого. На цьому етапі він часто втрачається. Причина цього зумовлена, серед іншого, й відсутністю персональної відповідальності за належне оформлення та збереження паспортів затриманих та заарештованих осіб, відсутність відповідальності створює умови, коли паспорти губляться. Теоретично особа, ще перебуває в УВП, може відновити втрачений паспорт, але практично це не завжди робиться.

Значна кількість засуджених, які перебувають в УВП, паспорт ніколи не отримували. Тому щодо таких засуджених паспортизація повинна відбуватися ще у період відбування покарання. Ця вимога закріплена у частині 4 статті 153 КВК України, де зазначено, що при відсутності паспорта в особовій справі засудженого адміністрація УВП завчасно вживає заходів для його одержання [1]. Ці заходи можуть полягати у проведенні адміністрацією УВП інформаційно-роз'яснювальної роботи стосовно необхідності отримання паспорта та важливості його наявності для життя після звільнення. Також кожен засуджений має бути поінформований у доступній для нього формі, що у разі, якщо він бажає одержати паспорт, то повинен повідомити про це адміністрацію УВП, яка у свою чергу зобов'язана сприяти у підготовці документів, необхідних для його отримання, та їх передачі для отримання паспорта.

Складним і довготривалим процесом залишається перевірка належності осіб, в яких відсутні паспорти, до громадянства України. Спочатку необхідно встановити у судовому порядку факт проживання на території України на момент проголошення Незалежності України (на 24 серпня 1991 р.) або на момент набрання чинності Закону України «Про громадянство України», тобто на 13 листопада 1991 року [6].

Відповідно до Постанови КМУ від 25 березня 2015 р. № 302, за оформлення (у тому числі замість втраченого або викраденого), обмін паспорта справляється адміністративний збір у порядку та розмірах, установлених законодавством [7]. Враховуючи те, що у значній кількості людей звільнених з місць позбавлення волі відсутні кошти, проблемою залишається сплата адміністративного збору та інших, пов'язаних з отриманням паспорта, витрат. У даному випадку органи місцевого самоврядування можуть звільняти окремі категорії осіб від оплати вартості адміністративної послуги за оформлення замість втрачених або викрадених паспортів, а також приймати рішення про компенсацію таким категоріям осіб вартості адміністративної послуги за оформлення замість втрачених або викрадених паспортів, вартості бланка документа, його персоналізації [3]. Але рішення щодо звільнення даної категорії осіб від оплати вартості адміністративних послуг за оформлення та обмін паспорта органами місцевого самоврядування приймається вкрай не популярно.

Ще однією проблемою є також наявна на законодавчому рівні можливість бути притягненим до адміністративної відповідальності за проживання без паспорта України або без реєстрації місця проживання, за який до порушника буде застосовано адміністративне стягнення у вигляді попередження (ст. 197 КУпАП). А також до адміністративної відповідальності можуть притягатися посадові особи підприємств, установ, організацій, у разі прийняття на роботу громадян без паспортів (ст. 200 КУпАП) [8].

Усі ці проблеми, які були й раніше, ускладнились окупацією Криму та захопленням частин території Донбасу, що призвело до відсутності законних органів влади на цих територіях, складнощів з перетином лінії розмежування та отриманням документів з архівів, які там розташовані.

Для усунення вказаної проблеми у наукових джерелах пропонується викласти ч. 4 ст. 9 ЗУ «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» у такій редакції: встановлення зв'язків та взаємодія органів державної влади України, їх посадових осіб, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб з незаконними органами (посадовими особами), створеними на тимчасово окупованій території, допускається з метою захисту прав і свобод громадян України шляхом отримання необхідних документів для подальшої паспортизації засуджених [9].

Відповідно до аналітичного звіту «Які права має особа без паспорта?» громадської організації «Територія успіху», особам, які неодноразово відбували покарання, було поставлено низку запитань, які стосуються даної проблеми. Узагальнивши їхні відповіді, можна зазначити наступне: з тих, чий паспорт був втрачений, не могли однозначно відповісти на питання про те, на якому етапі було втрачено документ; більшість присутніх зазначили, що загалом отримати паспорт, перебуваючи у пенітенціарному закладі можливо, але один учасник детально розповів, що витратив майже пів року, нагадуючи керівництву про своє бажання щодо його паспортизації,

у результаті він звільнився з установи без паспорта; учасники зазначали про наявність корупційних схем при отриманні паспорта; відсутність можливості заробити гроші під час відбування покарання; немає можливості отримати групи з інвалідності у разі відсутності паспорта [10].

Отже, людина, яка відбула покарання та опинилась на волі, залишається сам на сам із власними проблемами, і найголовніша з яких – відсутність документів. Без паспорта людині стають недоступними: медичне обслуговування, отримання житла, влаштування на роботу, отримання освіти, соціальні виплати та пенсії, вчинення дій, що потребують юридичного оформлення здійснення.

Висока ймовірність, що людина, опинившись сам на сам з такими проблемами, не маючи досвіду не кримінального життя, не у змозі самостійно крок за кроком наполегливо, протягом багатьох днів, а то й місяців, долати бюрократичні перешкоди. Опосередковано, такий стан речей призводить і до поширення рецидивної злочинності.

Загалом, як вже зазначалось, отримати паспорт, перебуваючи в УВП, можливо навіть засудженим на довічно, про що часто вказується у ЗМП. Так, наприклад, у 2013 р. тринадцяти засудженим, що відбувають покарання у вигляді довічного позбавлення волі, виправної колонії № 55 Запорізької області, були видані паспорти [11]. 10 жовтня 2016 року у Вільнянській установі виконання покарань (№ 11) було вручено паспорт громадянина України засудженому, який відбуває покарання у виді довічного позбавлення волі сектору максимального рівня безпеки [12]. 28 лютого 2017 року у Житомирській області вперше видали паспорт громадянина України у вигляді id-картки. Загалом, як повідомляє перший заступник міністра юстиції України Наталя Севостьянова за вісім місяців 2017 року більш ніж 1,5 тисячі засудженим оформили та видали паспорти громадянина України [13].

Висновки. Аналіз процесу паспортизації осіб, засуджених та звільнених з місць позбавлення волі, приводить до наступного:

1) Існування в Україні інституту паспортизації вищезазначених осіб у такому вигляді як зараз, ускладнює життя громадян, погіршує ситуацію з дотриманням прав людини у державі та створює умови для дискримінації. Нагально необхідно внести зміни до нормативно-правових актів, які регулюють отримання, відновлення втрачених паспортів, з метою усунення норм, які порушують право засуджених осіб на паспорт.

2) Процедура вилучення і зберігання паспортів заарештованих та затриманих осіб на всіх етапах досудового слідства, судового розгляду прописана, але на практиці часом не дотримується. Уповноважені органи не забезпечують їх зберігання. Для вирішення даної проблеми потрібно встановити контроль за процесом вилучення і збереження паспортів, та відповідальність посадових осіб правоохоронних органів і судів за втрату паспортів під час вчинення процесуальних дій.

3) Без коштів на отримання паспорта особа стає поза законом, стає невидимою для суспільства, поки не вчинить злочину і не опиниться у полі зору правоохоронних органів. Тому необхідно скасувати адміністративний збір, який сплачується при оформленні паспорта, якщо його втрата відбулась з вини правоохоронних органів та суду.

4) Особа, яка не має паспорта, позбавлена можливості отримати соціальні послуги (влаштуватися на роботу, оформити пенсію і отримати / підтвердити групу інвалідності). Потрібно встановити персональну відповідальність керівника УВП за нежиття всіх необхідних заходів для відновлення втраченого та отримання паспорта вперше.

Отже, наявні у законодавстві норми, які стосуються паспортизації засуджених та звільнених з місць позбавлення волі осіб, не дотримуються у повному обсязі. А це погіршує становище зазначених осіб, завдає значних соціальних проблем, не сприяє успішній соціалізації, та може призвести до вчинення рецидиву злочину. На нашу думку, лише реальні зміни у практиці діяльності УВП та нормативно-правових актах, встановлення відповідальності посадових осіб, зможуть покращити стан паспортизації засуджених до позбавлення волі.

Список використаних джерел:

1. Кримінально-виконавчий кодекс України: станом на 1 вересня 2017 року. Х.: Право, 2017. 260 с.
2. Паспорт для обраних, загнаних та упряжених. Володимир Олійник. URL: http://dt.ua/SOCIETY/pasport_dlya_obranih_zagnanih_ta_upryazhenih.html.
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо документів, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус, спрямованих на лібералізацію Європейським Союзом візового режиму для України : Закон України від 14.07.2016 № 1474-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2016. № 34. Ст. 593.

4. Про затвердження Положення про паспорт громадянина України: постанова Верховної Ради України від 26 червня 1992 року № 2503–ХІІ. Відомості Верховної Ради. 1992. №37. Ст. 545.
5. Про затвердження Порядку оформлення і видачі паспорта громадянина України: наказ МВС України від 13.04.2012 року № 320. Офіційний вісник України. 2012. № 54. Ст. 50.
6. Паспортизація осіб, засуджених та звільнених з місць позбавлення волі / В.А. Бадира. URL: <http://ukrprison.org.ua/articles/1354875421>.
7. Про затвердження зразка бланка, технічного опису та Порядку оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, визнання недійсним та знищення паспорта громадянина України: постанова Кабінету Міністрів України від 25.03.2015 № 302. Офіційний вісник України. 2015. № 40. Ст. 456.
8. Кодекс України про адміністративні правопорушення: станом на 1 вересня 2017 року. Х.: Право, 2017. 332 с.
9. Проблема забезпечення документами осіб, які звільнилися з місць позбавлення волі, та пропозиції щодо їх вирішення. URL: <http://www.radnyk.org/problema-zabezpechennya-dokumentamy-osib.html>.
10. Аналітичний звіт «Які права має особа без паспорту?» / І.В. Дуднік, Т.В. Швидич. Кіровоград, 2011.
11. УКРІНФОРМ: аналітична платформа. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/1587419-dovichniki_otrimuyut_pasporti_fotoreportag_1889819.html.
12. Паспортизація засуджених до довічного позбавлення волі у Вільнянській установі виконання покарань (№ 11). URL: <http://www.noviden.org.ua/24844-pasportizatsiya-zasudzenih-dovichnogo-pozbavlennya-voli-u-vilnyanskij-ustanovi-vikonannya-pokaran-11/>.
13. Мінюст оприлюднив кількість в'язнів, яким видали український паспорт. URL: <https://www.depo.ua/ukr/life/2182/rus/rus/life/stalo-vidomo-skilki-zasudzenih-otrimali-ukrayinskiy-pasport-20170913639005>.